

УДК 330.313:314.17

I.C. ІВАНОВА, аспірант, НДЕІ Міністерства економіки України, Київ

ДЕМОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

У статті висвітлено демографічні передумови, що впливають на формування інтелектуального потенціалу України.

The article describes the demographic conditions that affect the formation of the intellectual potential of Ukraine.

Ключові слова: демографічні передумови, трудовий потенціал, інтелектуальний потенціал, міграційний рух, інтелектуальний капітал.

Вступ. Формування „економіки знань” висуває нові вимоги до виробничих, технологічних, інформаційних, інтелектуальних процесів, що покликано інноваційним розвитком світової спільноти. Серед факторів, що уповільнює розвиток цього процесу головне місце посідає демографічний, що і визначає актуальність дослідження теми.

Постановка завдання. Проаналізувати та обґрунтувати демографічні передумови, що впливають на формування інтелектуального потенціалу України.

Методологія. Демографічний потенціал є рушійною силою й основою при визначенні пріоритетних напрямків подальшого розвитку країни. Тому цілком логічним є зростання інтересу серед науковців до дослідження проблематики демографічних процесів, таких як: С. Вовканич, Б. Данилишин, С. Бандур, Т. Заяць, Х. Копистянська, В. Куценко, Л. Ноджак, С. Мельник та інші.

Результати дослідження. Відповідно концепції демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. [2. С. 5], демографічна спрямованість має стати одним з головних пріоритетів дій українського керівництва. Зміст реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якісних характеристик населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу, зокрема інтелектуального.

На думку автора, рубежем трудового та інтелектуального потенціалів є та частина активного населення, що здатна до творчої праці та яка в процесі інтелектуальної діяльності, під впливом структурної складової, трансформується в інтелектуальний капітал.

Вітчизняна наука виявила значні деформації у демографічному розвитку більшості регіонів країни. Упродовж останніх десятиліть Україна перетворилась на територію з найнижчим у Європі приростом населення, а починаючи з 1993 року, увійшла в стадію депопуляції [1, С. 24]. Свідченням цього є тривалий процес зменшення кількості населення України у наслідок перевищення рівня смертності над народжуваністю, зниження тривалості життя населення. Але „демографічний хрест” не завжди є негативним наслідком для країни, в якій за умови незначного зменшення населення відбувається покращення якісних показників. Нажаль, в Україні така тенденція поки-що не спостерігається: кількість населення значно зменшується, при цьому майже не простежується динаміка покращення його якісних характеристик (табл. 1).

Таблиця 1 – Загальні показники природного відтворення населення України у 1990-2008 рр.

Роки	Кількість наявного населення	Кількість постійного населення	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст населення	Міграція населення між Україною та іншими державами приріст (- скорочення) населення
Всього, тисяч осіб						
1990	51838,5	51556,5	657,2	629,6	27,6	78,3
1991	51944,4	51623,5	630,8	669,9	-39,1	151,3
1992	52056,6	51708,2	596,8	697,1	-100,3	287,8
1993	52244,1	51870,4	557,5	741,7	-184,2	54,5
1994	52114,4	51715,4	521,5	764,6	-243,1	-142,9
1995	51728,4	51300,4	492,9	792,6	-299,7	-131,6
1996	51297,1	50874,1	467,2	776,7	-309,5	-169,2
1997	50818,4	50400,0	442,6	754,2	-311,6	-136,0
1998	50370,8	49973,5	419,2	719,9	-300,7	-152,0
1999	49918,1	49544,8	389,2	739,2	-350,0	-138,3
2000	49429,8	49115,0	385,1	758,1	-373,0	-133,6
2001	48923,2	48663,6	376,4	745,9	-369,5	-152,2
2002	48457,1	48240,9	390,7	754,9	-364,2	-33,8
2003	48003,5	47823,1	408,6	765,4	-356,8	-24,2
2004	47622,4	47442,1	427,3	761,3	-334,0	-7,6
2005	47280,8	47100,5	426,1	782,0	-355,9	4,6
2006	46929,5	46749,2	460,4	758,1	-297,7	14,2
2007	46646,0	46465,7	472,7	762,9	-290,2	16,8
2008	46372,7	46192,3	510,6	754,5	-243,9	14,9

Джерело: складено автором за даними [6]

Виходячи з даних табл. 1 у 1990 р. загальна кількість наявного населення України складала 51838,5 тис. осіб, при цьому за останні 19 років (станом на 01.01.09) чисельність скоротилася на 5465, 8 тис. осіб. Найбільша кількість населення була зареєстрована у 1993 р. і становила 52,2 млн. осіб наявного населення та 51,9 млн. осіб постійного населення. Відтоді чисельність

населення України почала помітно скорочуватися. Протягом 1993-2008 рр. кількість постійного населення України скоротилася з 52,2 млн. осіб до 46, 4 млн. осіб, що становить 11,2%.

Досить загостреною є проблема народжуваності в Україні. Найбільшу кількість народжених було зареєстровано у 1990 році, де цей показник становив 657,2 тис. осіб. Але у 2001 році кількість народжених скоротилася до 376,4 тис. осіб, відповідно до 1990 року на 42%. Починаючи з 2002 р. було відмічено позитивну динаміку, при цьому до 2008 р. зріст склав 23,5%. Але такий показник народжуваності недостатній для забезпечення необхідного рівня простого відтворення населення України, це означає, що покоління дітей не заміщує покоління батьків.

Кризовий стан генеративної активності населення даватиметься ознаки протягом життя кількох поколінь на рівні не лише сім'ї, а й усього суспільства, навіть якщо ситуація зміниться. Як наслідок, у майбутньому спостерігатиметься хвилеподібна динаміка чисельності населення і його вікових контингентів, що може перетворитися на відчутну перепону в досягненні сталого розвитку країни [2. С. 8].

Головним фактором, що сприяє загостренню демографічної кризи в країні є перевищення смертності над народжуваністю до критичного рівня. Якщо у 1990 р. рівень народжуваності перевищував рівень смертності на 4,2%, то вже починаючи з 1992 року і дотепер рівень смертності переважає, відповідно у 1992 році на 5,8%, у 2000 році досяг 49,2%, у 2005 році на 45,5%, у 2008 році на 32,3%.

На сучасному етапі середня очікувана тривалість життя чоловіків в Україні складає 62 роки, що на 12 років нижче середньої очікуваної тривалості життя українських жінок та на чотири-шість років нижче від рівня тривалості життя чоловіків розвинених країн світу.

Передумовою процесу високого рівня смертності та невисокої середньої тривалості життя, особливо чоловіків в Україні, є значне збільшення захворювань населення країни. В структурі смертності населення за причинами [6] у 2008 році головне місце, як і в більшості розвинених країн світу, займають хвороби систем кровообігу – 63,6%, смертність від новоутворень становить 11,8%, від зовнішніх причин померло 8,1%, хвороб органів травлення 4,7%, хвороб органів дихання – 3,1% та від деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 2,3%.

Такі обставини потребують розробки ефективної системи охорони здоров'я, за допомогою якої медичні послуги стануть доступними будь-яким

верствам населення України та забезпечать високу якість надання медичної допомоги.

Найважливішими серед проблем національної сфери охорони здоров'я, на думку В.І. Куценко та Г.І. Трілленберг [4, С. 6], є організаційно-економічні проблеми, такі як: формування оптимального ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я та суспільно необхідної структури медичних кадрів; визначення та пошук можливих і необхідних обсягів фінансування, інновацій та інвестицій; вдосконалення територіальної організації медичних закладів та управління якістю медичної допомоги; поліпшення профілактики захворювань і формування здорового способу життя.

Доцільно підкреслити, що одним із головних засобів покращення рівня здоров'я населення є пропагування здорового способу життя, донесення до кожного громадянина країни того, що здоров'я є запорукою матеріального благополуччя, першочерговим завданням при плануванні сім'ї та нащадків, збільшенням тривалості життя та загального самопочуття. Відповідні державні органи повинні чітко регулювати рекламну діяльність, та попереджувати про шкідливість куріння, наркоманії й алкоголізму. Такі засоби боротьби за здоровий спосіб життя повинні впроваджуватися ще з шкільного віку. Ускладнює ситуацію недостатнє фінансування з державного бюджету сфери охорони здоров'я, внаслідок чого населення обмежене доступом до медичних закладів, що спричинено незначною кількістю висококваліфікованих фахівців, відсутністю медикаментів та лікувально-діагностичного обладнання та невідповідним регулюванням діяльності страхових організацій.

У Концепції зазначено [2, С. 9-10], що резервами підвищення тривалості життя, пов'язаними з поліпшенням санітарно-епідеміологічної ситуації та зниженням травмонебезпечності довкілля, є, передусім, зниження смертності від інфекцій і зовнішніх дій. Щорічне її зниження лише на 1% тотожне підвищенню очікуваної тривалості життя при народженні на 1,2 року. З підвищенням середнього віку померлих від хвороб системи кровообігу хоча б на 5 років (що може бути досягнуто з покращенням якості життя) тривалість життя при народженні зростає на 4,5 року, а в працездатному віці – на 4,4 року. Збільшення на 5 років середнього віку померлих від причин, пов'язаних з курінням та зловживанням алкоголем, призведе до зростання середньої очікуваної тривалості життя на 6-7 років.

Протягом останніх років істотно змінилася роль міграційних процесів у формуванні соціально-демографічного потенціалу населення. В цілому

міграційний рух впливає на соціально-демографічний потенціал через зміну статеву-вікової структури населення регіонів, обсягів вибуття мігрантів, їх репродуктивну поведінку, а також обсягів пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці [5, С. 20].

У 1990-1993 рр. було характерним позитивне сальдо міграційного руху населення, та починаючи з 1994 р. вперше в Україні простежується різкий відтік робочої сили за кордон, де сальдо міграції досягло -142,9 тис. осіб. У 1996 році міграція населення досягла найвищої межі та склала -169,2 тис. осіб.

Сучасний стан міграційного руху населення ускладнюється і тим, що під впливом світової економічної кризи, країни з порівняно невисоким рівнем соціально-економічного розвитку, до яких відноситься й Україна, найбільше потерпають від безробіття. Це в свою чергу перешкоджає потоку інвестицій в Україну, тому значна кількість населення не в змозі себе реалізувати в країні і вимушена шукати гідно оплачувану роботу за кордоном. Але, навіть при досить високому рівні трудової міграції ситуація погіршується таким явищем, як відтік трудоактивного населення, серед якого значну частку займає інтелектуальна еліта.

За даними наведеного масштабного і представницького опитування населення, здійсненого у містах і селищах ряду регіонів України, схильність до міжнародної трудової міграції серед різних освітньо-кваліфікаційних та соціально-статусних груп населення виглядає наступним чином (у відсотках до числа респондентів даної категорії): самозайняті – 39,2%; кваліфіковані робітники – 30,2%; науковці, вчителі, медики – 27,7%; фахівці промисловості – 23,7%; безробітні – 23,4%; службовці підприємств – 22,5%; підприємці - 17,4%; студенти (випускні курси) – 16,8%. Інші обстежувані категорії (державні службовці, робітники низької кваліфікації, пенсіонери та ін.) виявляли схильність до трудової міграції не частіше, аніж в десятому – двадцятому випадку [3, С. 42].

Виходячи з наведеного обстеження можна зробити висновок, що до категорії потенційних трудових мігрантів загалом, слід віднести висококваліфікованих фахівців, що є носіями інтелектуального потенціалу української нації, але при їх трудовій міграції вищевказаний потенціал якщо й набуває форми інтелектуального капіталу, то вже не відноситься й не враховується в Україні. Найбільш сумним є не тільки те, що значна частина трудоактивного населення має наміри мігрувати закордон, але й те, що більшість з цих високоосвічених професіоналів не працює закордоном за фахом. Суперечністю є те, що чим

вищий інтелектуально-кваліфікаційний рівень респондентів, тим більшою схильністю до трудової міграції вони вирізняються. Але, на відмінну від інших складових демографічного процесу, міграційний рух населення значно краще піддається регулюванню. За умови стабілізації існуючої динаміки та зростанню рівня й якості життя суспільства загальний показник вибуття з країни матиме тенденцію до постійного скорочення.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що на сучасному етапі народонаселення України знаходиться в стадії депопуляції та загального старіння. При цьому істотно знижуються якісні параметри відтворення населення, що в першу чергу пов'язано з високим рівнем захворюваності, у зв'язку з чим уповільнюється інноваційний розвиток країни, який ґрунтується на високих якісних параметрах робочої сили та її конкурентноздатності. Тому стратегічним завданням для України є нарощування кількісних та якісних характеристик населення. Це можливо завдяки стимулюванню рівня народжуваності, подовження очікуваної тривалості життя населення та зменшення рівня смертності за допомогою покращення якості та доступності медичної допомоги. Окрім того, необхідне створення відповідних соціально-економічних умов, що сприятимуть стабілізації міграційних процесів, з метою формування високого рівня інтелектуального потенціалу країни.

Список літератури: 1. Вовканич С. Розвиток інтелектуального потенціалу та зовнішньоміграційні процеси / С. Вовканич, Х. Копистянська, Л. Ноджак // *Регіональна економіка*. – 2004. – №2. – С. 23-35. 2. Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. // *Демографія та соціальна економіка*. – 2005. – №1. – С. 5-22. 3. Мельник С. Мотивація населення України до міжнародної трудової міграції / С. Мельник // *Україна: аспекти праці*. – 2002. – №1. – С. 42-46. 4. Методологічні засади комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил регіонів / [Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, М.І. Фащевський та ін.] – К.: РВПС України НАН України, 1998. – 161 с. 5. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / [С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін.]; за заг. ред. Б.М. Данилишина. – [2-ге вид.]. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с. 6. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К.: „Інформаційно-аналітичне агентство”. – 2009. – 566 с.

Подано до редакції 05.03.2010